

Кучерук О. А. Засоби інформаційно-комунікаційних технологій у системі методів мотиваційного забезпечення процесу навчання української мови [Електронний ресурс] / О. А. Кучерук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2012. – № 1 (27). – Режим доступу до журн. : <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/626/478>

УДК 373.542:811.161.2

Кучерук Оксана Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент, Житомирський державний університет ім. І. Я. Франка

ЗАСОБИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СИСТЕМІ МЕТОДІВ МОТИВАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація

У статті розглядається проблема розвитку навчальної мотивації учнів у процесі формування їх як мовних особистостей. Обґрунтовано актуальність і важливість реалізації особистісно-мотиваційного принципу в організації мовної освіти. Визначено умови формування інтересу до учіння й збагачення навчально-пізнавальних мотивів школяра. Окреслено основні напрями мотиваційного забезпечення навчальної діяльності учнів на уроках української мови. Наведено методи формування пізнавального інтересу засобами української мови, стимулювання особистісного успіху в навчанні, розвитку потреб самостійної навчально-пізнавальної діяльності, спонукання до творчого самовираження. З'ясовано роль інформаційно-комп'ютерних технологій у забезпеченні мотиваційної основи навчання української мови в загальноосвітній школі.

Ключові слова: мовна освіта, мотивація навчання, пізнавальний інтерес, система методів навчання, інформаційно-комунікаційні технології.

Одна з проблем мовної освіти – розвиток мотивації учіння, тобто системи спонукань, які викликають навчальну активність школяра в процесі формування його як мовної особистості. Цілком слушно Т. Донченко стверджує, що "проблема мотиваційного забезпечення навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови ще не стала предметом спеціальних наукових досліджень" [5, с. 109]. Актуальним залишається питання: як зацікавити учня, викликати в нього інтерес і підтримувати мотивацію в ході уроку.

Окремі аспекти порушеної проблеми відображено в наукових працях М. Вашуленка, Н. Голуб, О. Горошкіної, С. Карамана, Н. Остапенко, Т. Симоненко, Г. Шелехової та ін. У роботах цих авторів обґрунтовуються лінгводидактичні вимоги до розвитку пізнавального інтересу засобами української мови, визначається роль виразного читання, дидактичних ігор, роботи з художнім текстом у розвитку інтересу до освітньої діяльності тощо. Разом із тим аналіз фахової літератури, спостереження за практикою навчання української мови свідчать, що проблема мотивації навчання, з одного боку, недостатньо відображена в наукових працях, а з іншого – не втрачає актуальності й значущості на етапі формування нового образу українськомовної освіти. З огляду на потребу модернізації шкільного курсу української мови важливо врахувати думку М. Жалдака, що без широкого використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій успішно здійснювати діяльність у більшості предметних галузей практично неможливо [6, с. 362].

Мета статті – поставити проблему формування внутрішніх мотивів навчання та запропонувати ефективні методи їх стимулювання в процесі шкільного навчання української мови. Основні завдання: обґрунтувати необхідність дотримання особистісно-мотиваційного принципу в організації навчання; з'ясувати умови збагачення навчально-пізнавальних мотивів учня; визначити напрями забезпечення позитивної мотивації в навчанні української мови у зв'язку з методами їх реалізації; окреслити навчально-мотиваційні можливості інформаційно-комунікаційних технологій у рамках рідномовної освіти.

Мотив учіння може виникнути лише за умови потреби в навчальній діяльності. Психологи стверджують, що мотив завжди співвідноситься з уявленнями про мету цієї діяльності, зі способами досягнення мети і, нарешті, з уявленням про результат діяльності [3, с. 7]. Тому проблему навчальної діяльності необхідно розглядати в площині співвідношення *мотиву*, *мети-результату* і способу, тобто *методу*, навчання. Окремі аспекти проблеми формування мотивації до навчання української мови висвітлено в працях вітчизняних лінгводидактів, однак на практиці вчителі відчують труднощі в забезпеченні мотивів навчальної діяльності учнів. Відтак потрібно подивитися на розв'язання цієї проблеми під кутом зору педагогічної творчості й сучасних лінгвометодичних підходів, ідей.

У теорії і практиці мовної освіти закріпилася думка, що головне – викликати мотивацію учіння на початку уроку, і тоді вона буде автоматично впливати на діяльність учня впродовж усього заняття. Відповідно, розробляючи проект уроку, визначають структурний елемент його "*Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності*". Однак психологічні дослідження свідчать про більшу

ефективність тих уроків, на яких, крім формування початкової мотивації входження в засвоєння, спеціально організовується мотивація ходу й процесів засвоєння та мотивація завершення заняття, що в сукупності становлять так звану "*мотиваційну партитуру уроку*" (Маркова А.) [7, с. 31].

Розрізняють зовнішні і внутрішні мотиви – причини – навчальної діяльності. Зовнішні – безпосередньо не пов'язані з процесом навчання, але впливають на його результативність, наприклад матеріальне заохочення навчальної діяльності дитини, очікування лідерства в колективі однокласників та ін. Дієвість функціональної системи методів навчання значною мірою визначається внутрішніми мотивами – особистісними бажаннями, почуттями, переживаннями, викликаними тематичним матеріалом, прагненням до успіху в певній освітній сфері, наявністю в учнів стійкого пізнавального інтересу до тематичного змісту і навчальної діяльності як важливого мотиву, який визначає творче ставлення до навчальної дисципліни. Водночас цей інтерес залежить від спонукального впливу методів навчання, що, у свою чергу, допомагає керувати увагою учнів, формувати в них вольове бажання вчитися.

Цілком закономірно актуальним є *особистісно-мотиваційний принцип* організації навчання, дотримання якого забезпечує сталий інтерес до навчання, прагнення до пізнання нового, індивідуальний розвиток навчально-предметних досягнень, інформаційного й духовного досвіду школярів. Цей принцип потребує презентації навчально-теоретичної інформації в метафоричній формі, що активізує свідомі і підсвідомі процеси психіки; використання цікавого дидактичного матеріалу; створення на уроках персонально значущих ситуацій, які б мотивували комунікативну діяльність учнів, а відтак і навчальну. Підтримку позитивної мотивації в навчанні мови доцільно проводити за такими напрямками: 1) *формування пізнавального інтересу засобами предмета*, 2) *стимулювання особистісного успіху в навчанні*, 3) *розвиток потреб самостійної навчально-пізнавальної діяльності*, 4) *спонукання до мовотворчого самовираження*. Зупинимося на кожному з наведених напрямків детальніше.

Розробляючи питання мотиваційної основи навчання, психологи (Волков К. та ін.) виділяють кілька рівнів *розвитку пізнавальних інтересів*: найнижчий – пов'язаний з *потребою у враженнях* (на цьому рівні важливі емоції, ефективною є яскрава наочність, цікавий образний дидактичний матеріал); другий рівень – ґрунтується на *допитливості, цікавості* (інтерес виявляється вже не до окремого стимулу, а до певної події, факту, предмета) – особливо характерний для підлітків, на цьому рівні також, як і на попередньому, важливі емоції; третій рівень стосується *соціально значущої пізнавальної діяльності*, наприклад вибору професії [3, с. 19]. На основі аналізу психологічних, педагогічних праць (Бондаря В., Зимньої І., Леонтєва О. О., Пометун О., Рудницької О., Степанова О., Тализіної Н. та ін.), теорії і практики мовної освіти можна визначити такі умови формування інтересу до учіння й збагачення навчально-пізнавальних мотивів учня:

- з'ясування співвідношення між власними мотивами й цілями учіння;
- активізація навчальної діяльності учнів у єдності її компонентів – розуміння навчального завдання, здійснення активних навчально-предметних дій, дій самоконтролю, самооцінювання;
- формування елементів мотиваційної сфери (мотивів, мети навчання, емоцій, смислів учіння), які утворюють внутрішні механізми розвитку інтересу до навчального предмета;
- добір сучасного змісту на заняття, застосування моделювання, укрупнення навчальних одиниць, пояснення значення певного навчального матеріалу для опанування інших тем шкільного курсу української мови, для успішної життєдіяльності, поєднання традиційних і інноваційних методів, засобів, технологій навчання;
- виокремлення в тематичному матеріалі ключових понять, основних одиниць засвоєння, постійний перехід від ключових ідей до їх конкретизації і навпаки, почергове використання репродуктивних і творчих завдань, проблемних, тренувальних ситуацій, здійснення оцінювання, самооцінювання не лише результату роботи, а й методів досягнення мети;
- застосування індивідуального та диференційованого підходів у навчальній роботі, що передбачає врахування пізнавальностильових уподобань учнів і визначення індивідуальної траєкторії учіння;
- наявність належного рівня навчально-предметних досягнень, уміння вчитися й загального розвитку учня;
- виявлення достатнього для педагогічної практики рівня методично-технологічної майстерності, творчості вчителя.

Психологи і педагоги (Маркова А., Савченко О. та ін.) зосереджують увагу на тому, що у формуванні мотивації потрібно орієнтуватися не на учня взагалі, а на конкретні типи ставлення дітей до учіння. Спираючись на дослідження психологів, О. Савченко виділяє такі три основні групи дітей з різним ставленням до навчання: 1) *добрі виконавці*, у яких провідним мотивом є опосередкований інтерес; засвоєння знань для них – це лише засіб досягнення мети, яка виходить за межі навчальної діяльності; 2) *інтелектуально ініціативні учні* – виділяються яскраво вираженими бажаннями проявити своє ставлення до всього, що відбувається на уроці, подумати над складним завданням; уникають підказок, прагнуть працювати самостійно; усім їм властива цікавість до нового, потреба розібратися в завданні самостійно, не боятися помилок; 3) *група дітей, яких відрізняє негативне ставлення до навчання*. З огляду на сказане О. Савченко робить висновок, що найбільш значущою для ефективної навчальної діяльності є мотивація, зумовлена інтелектуальною ініціативою й пізнавальними інтересами [8, с. 41]. Стимулювати їх можна різними шляхами: це може бути *обговорення образного епіграфа уроку; розкриття мовних понять у малюнках, кодограмах; метод передбачення; читання/ слухання лінгвістичної казки; сприймання цікавої*

інформації на уроці; ігровий метод та ін. Важливе значення в спонуканні навчальної діяльності учнів мають проблемні завдання, що породжують інтерес до навчальних дій з опорою на критичне мислення (*проблемний метод навчання*). Одним із шляхів формування пізнавального інтересу засобами предмета є *метод прямого тлумачення слів*. Застосування його до граматичних понять передбачає описання змісту назв окремих частин мови та їх форм (іменник, прикметник, дієслово, дієприкметник, дієприслівник, числівник, сполучник та ін.) на основі врахування мотивованої внутрішньої форми слова, тобто з використанням кореня назви, яка тлумачиться. Методи стимулювання пізнавального інтересу засобами української мови, у свою чергу, формують позитивне ставлення дитини до української мови як шкільного предмета й розуміння навчання як засобу власного індивідуального становлення й розвитку.

Суттєве збагачення системи методів навчання мови відбувається завдяки використанню засобів інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). За В. Биковим, "*ІКТ навчання* – це комп'ютерно орієнтована складова педагогічної технології, яка відображає деяку формалізовану модель певного компоненту змісту навчання і методики його подання у навчальному процесі, яка представлена в цьому процесі педагогічними програмними засобами і яка передбачає використання комп'ютера, комп'ютерно орієнтованих засобів навчання і комп'ютерних комунікаційних мереж для розв'язування дидактичних завдань або їх фрагментів" [2, с. 141]. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій навчального призначення відкриває можливості для виходу дидактичних методів на новий якісний рівень застосування й дозволяє, поза іншим, підвищити навчальну мотивацію школярів, знизити їхнє психічне напруження в освітньому процесі, уникнути одноманітності в освітній діяльності. Використання методів комп'ютерного навчання (*комп'ютерна гра, комп'ютерне моделювання, розроблення "учнівського портфоліо" в електронному варіанті, комп'ютерні учнівські презентації, комп'ютерні тести*) в межах мовної освіти допомагає забезпечити актуальний рівень організації навчально-виховного процесу, що, у свою чергу, позитивно впливає на стимулювання й підтримання в учнів інтересу до навчання.

Формування особистісного успіху в навчанні проводиться шляхом виконання посильних навчальних завдань за допомогою засвоєного способу дій – створюється ситуація успіху. У літературі описані різні прийоми, що дають змогу дитині відчути радість успіху, а саме: "*навмисна помилка*", "*лінія горизонту*" (коли вчитель підводить учня до тієї межі, на якій він може зробити самостійний висновок і відчути з цього радість) [1, с. 142-146]. Для забезпечення успіху на уроках мови ефективні дії *наслідування мовленнєвих зразків, робота з довідниками, словниками, навчальними підказками* тощо. Серед методів підтримання мотивації, пов'язаної з формуванням успіху в навчанні, варто назвати такі: *імітація, учнівська презентація, гра, портфоліо* (або папка успіху, за Фасолею А. [9]) та ін. Результатом застосування цих методів, що передбачають підготовку учнівської комп'ютерної презентації, укладання тематичного портфоліо, рольові ігри та ін., є насолода від успіху, задоволення собою, власною навчальною діяльністю. Радість успіху від позитивного освітнього результату може поєднуватися з радістю від самого процесу навчально-пізнавальної пошукової роботи. Потрібно зазначити, що відчуття радості навчального успіху, у свою чергу, стимулює пізнавальний інтерес, мотиви самостійної діяльності, потребу творчого самовираження в слові (мовленні).

Одна з лінгводидактичних умов забезпечення мотивації успіху на уроці – диференційований підхід до навчальної діяльності, він надає різноманітності й варіативності освітньому середовищу та забезпечує індивідуалізацію мовно-мовленнєво-комунікативної підготовки учнів – можливість вибору завдання посильного рівня складності. Результати виконання диференційованих комплексних завдань, що передбачають реалізацію методів, які стимулюють дітей до тематичних роздумів, розвивають їхній мисленнєвий досвід, навчально-мовні вміння, мовленнєву активність та ін., важливо обговорити в класі.

Мотиваційне спрямування навчальних дій на **розвиток потреби самостійної навчально-пізнавальної діяльності**, самоактуалізацію в процесі навчального пізнання мови забезпечується *алгоритмічними, евристичними, творчо-розвивальними, дослідницькими методами*, а саме: роботою з інформаційними джерелами, проблемно-пошуковими завданнями, методом вправ, методом проєктів, рефлексією виконаної діяльності та ін. Продуктом застосування цих методів виявляються учнівські тези науково-популярних статей, замітки в газету, реферати, конкурсні наукові роботи тощо. З огляду на сказане важливий пошук відповідних сьогоднішньому методів формування позитивної навчальної мотивації з такими її компонентами, як мотиви самопізнання, співтворчості, самореалізації. Це може бути обговорення ключових слів уроку з опорою на індивідуально-пізнавальний досвід школярів (*метод "ключові слова"*); використання проблемних запитань до учнів стосовно навчально-тематичного матеріалу (*проблемний метод*); виконання *диференційованих* стандартизованих завдань різних рівнів складності (*метод тестування*) та ін. Завдяки методам, до складу яких входять наведені види діяльності, учіння для школяра набуває особистісного позитивного смислу. Відповідні методи та їх комбінації можуть створити мотиваційні передумови для успішного опанування мови, видів мовленнєвої діяльності, комунікативних стратегій і тактик.

Під час модернізації процесу самостійної роботи важливими для учнів є часткові знання про методи навчально-пізнавальної діяльності, засновані на використанні комп'ютерів. У ключі сказаного активізувати самостійну діяльність школярів з мови можна завдяки методам комп'ютерного навчання, що дають змогу інтенсифікувати навчально-виховний процес, оскільки стимулюють внутрішню мотивацію учіння, економлять час для подачі завдань, контролю за їх виконанням. Так, підтримати цікавість до навчальної самостійності й індивідуалізувати процес розвитку правописних навичок, умінь учнів дає змогу *метод, в основі якого написання комп'ютерних диктантів*, при цьому засоби інформаційно-комунікаційної

технології можуть передбачати "допомогу" у вигляді віртуальних підказок, довідок. *Метод групових телекомунікаційних проєктів*, що, поза іншим, привчає школярів ефективно використовувати нові технології в освітньому дискурсі, розвиває самостійну творчу думку й вираження її шляхом поєднання наочно-образної і знакової презентації навчально-предметної інформації, що викликає в дітей інтерес до української мови як освітнього предмета та до процесу навчання.

З метою **формування потреб мовотворчого самовираження** доцільно застосовувати методи, що передбачають *складання історій за сюжетними малюнками, біномів фантазії, сенкенів, добір асоціативної лексики, участь у живому спілкуванні, рефлексію творчої діяльності*. Такий підхід дає змогу створити креативну ситуацію в навчанні, актуалізувати мовленнєвий досвід учня, творчий потенціал, критичне мислення. У формуванні потреб мовотворчого самовираження навчально-розвивальний ефект може мати *метод "маєвтика"*. Можливості маєвтичних реплік, їх варіацій у контексті літературної освіти розкрито Є. Волощук, Б. Бегун, ці дослідники виходять із того, що "техне маєвтике" в перекладі з давньогрецької означає "повивальне мистецтво" (так називав свій метод філософування Сократ; ставлячи перед співрозмовником нові запитання, античний мудрець наче виконував роль "повивальниці", яка допомагає народитися істині) [3]. *Маєвтичний ефект на уроках мови з метою мовленнєво-мисленнєвого розвитку* – це, як правило, *стимулювання* в школяра за допомогою гри слів під час бесіди *творчих переживань, бажання висловити особисті погляди на життя, що, у свою чергу, передбачає виведення учнем істини з міркувань на основі наявних у нього знань*. Таким урокам властива діалогічна структура. Застосовуючи маєвтичні репліки (наприклад, *Чи правильно я вас зрозумів, що ..., Наскільки я розумію, ви вважаєте, що ..., Ви так заглибилися в це питання, що розглядаєте його з різних аспектів ...*), учитель дає змогу учням по-філософськи зануритися у власний внутрішній світ (аксіологічну систему, ідеали, погляди, джерела їх походження), у результаті чого діти можуть переосмислити цінності, а окремі погляди перетворити на свої переконання. Наведений підхід веде до рефлексивних суджень про світ, до народження смислів майбутньої творчої роботи – переважно у формі роздуму.

Підсумовуючи, підкреслимо, що спрямування методів на формування пізнавального інтересу засобами української мови, особистісного успіху в навчанні, потреб самостійної навчально-пізнавальної діяльності, мовотворчого самовираження забезпечує підтримку позитивної мотивації до уроків мови. Завдяки цьому дидактичні методи в сукупності (у зв'язку з формами і засобами) створюють умови для зацікавленого вивчення теми, для залучення учнів до розв'язання проблемної ситуації, сприяють формуванню мотивації самонавчання. Збагачення системи методів навчання засобами ІКТ навчального призначення дає змогу розширити інформаційний простір для навчальної діяльності, ефективніше вплинути на мотиваційну сферу школярів, що, у свою чергу, посилює їхню зацікавленість у пізнанні мовної картини українців, забезпечує інноваційне середовище для розвитку творчого потенціалу.

Проведене нами теоретико-практичне дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальшого вивчення потребують питання ролі інтерактивної взаємодії учасників дидактичного дискурсу в мотиваційному забезпеченні українськомовної освіти, розроблення й обґрунтування технологічних моделей функціонування методів комп'ютерного навчання мови з метою розвитку потреб самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Література

1. Белкин А. С. Ситуация успеха. Как ее создать : [кн. для учителя] / Белкин А. С. – М. : Просвещение, 1991. – 176 с.
2. Биков В. Ю. Модели организационных систем открытой освіти : [монография] / Биков В. Ю. – К. : Атіка, 2009. – 684 с.
3. Волков К. Н. Психологи о педагогических проблемах : [кн. для учителя] / Волков К. Н. ; под ред. А. А. Бодалева. – М. : Просвещение, 1981. – 128 с.
4. Волощук Е. Техне маєвтике: Теория и практика анализа литературного образования / Е. Волощук, Б. Бегун // Тема. – 1997. – № 1-2. – С. 2-248.
5. Донченко Т. К. Организация навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови / Донченко Т. К. – К. : Фундація ім. О. Ольжича, 1995. – 263 с.
6. Жалдак М. І. Інформаційна культура / М. І. Жалдак // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук ; голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 362-363.
7. Маркова А. К. Стратегия формирования мотивации учения / А. К. Маркова // Перспективы: вопросы образования. – 1991. – № 3. – С. 23-36.
8. Савченко О. Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти / О. Я. Савченко // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – С. 34-45.
9. Фасоля А. Папки успіху діють... / А. Фасоля // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 1. – С. 27-31.

СРЕДСТВА ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ МЕТОДОВ МОТИВАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ УКРАИНСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

В статье рассматривается проблема развития учебной мотивации учеников в процессе формирования их как языковых личностей. Обоснованы актуальность и важность реализации личностно-мотивационного принципа в организации языкового образования. Определены условия формирования интереса к учению и обогащению учебно-познавательных мотивов школьника. Намечены основные направления мотивационного обеспечения учебной деятельности учеников на уроках украинского языка. Выделены методы формирования познавательного интереса средствами украинского языка, стимулирования личностного успеха в обучении, развития потребностей самостоятельной учебно-познавательной деятельности, мотивирования к творческому самовыражению. Определена роль информационно-компьютерных технологий в обеспечении мотивационной основы обучения украинскому языку в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: языковое образование, мотивация обучения, познавательный интерес, система методов обучения, информационно-коммуникационные технологии.

RESOURCES INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN SYSTEM METHODS MOTIVATIONAL PROVIDING THE ПРОЦЕССА STUDIES THE UKRAINIAN LANGUAGE

Summary

The article deals with the problem of learning pupil's motivation in the process of their shaping as language individuals. We substantiated the urgency and importance of personal-motivational principle in the organization of language education. We determined conditions for the formation of interest in learning and enriching educational and cognitive motives pupil. Article outlines the main areas of motivational training of pupil's on the lessons of Ukrainian language. We gave the methods of forming cognitive interest tools of Ukrainian language, encouraging personal success in training and development needs of self-teaching and learning activities to inspire creative expression. We found the role of information and computer technology in providing the motivational basis of learning the Ukrainian language in the basic school.

Key words: linguistic education, motivation of learning, learning interest, system methods of studies, information and communication technologies.